

Kelâmî Düşüncede İmân Kavramı

The Concept of Faith in the Kelam Thought

Abdurrahim ÇÖLGEÇEN*

Özet

İmân kavramı, Mantık'taki kavram bilgisine göre, Kelâmî Düşüncede belirtilmiştir. Buna göre, imân kavramının, sözlük ve terim tanımları, neliği, gerçekliği ve kimliği açıklanmaya çalışılmıştır.

Kelâm'da, "tasdik" anlamı, imânın sözlük anlamı olarak benimsenirken, bunun üzerine terim anlamı, kalp ve dil ile tasdik olarak, tasdik işinin yapıldığı alan ve organların açıklanmasıyla oluşmaktadır. İmânın neliği, düşünce alanında benimsenen kapsamına göre ortaya çıkmaktadır. Tasdik bağlamında, imânın artması ve eksilmesi söz konusu olmazken, ibâdeti kapsadığında, ibâdetin artması ve eksilmesi ile imânın da artıp eksileceği bildirilmektedir.

Kelâmî düşüncede İmânın gerçekliği, zihin dışında bulunan eylem alanında ortaya çıkmaktadır. Buna göre, imânın gerçekliği ameller olarak kendini göstermektedir. Bu amellerin niteliğine göre, üç tür imân üzerinde durulmaktadır. Bunlar, "Taklid İmânı", "İstisnâ İmânı" ve "Kebire İmânı" olmaktadır. İmânın kimliği de, ona benzer kavramı bularak, bu kavramla karşılaştırılmasında kendini göstermektedir. İmân kavramına benzer kavram İslâm olmaktadır. Kelâmî düşüncede çoğunluk, iman ile islâmı anlamdaş saymaktadır. Bununla birlikte, bu iki kavramın ayrı anlamlar taşıdığını söyleyen kesim de vardır.

Abstract

This article discusses the concept of iman (faith) in Islamic Kelami tradition, or so-called Rationalist school of thought.

Attestation is taken as the literal meaning of faith in Kelam. Conceptual meaning, on the other hand, implies attestation or confirmation by heart and tongue. The nature of iman depends on its content of thought: with regard to attestation, faith may not increase or decrease; in the context of prayers, faith may increase or decrease as prayers do. In Kelami (rationalist) tradition, the reality of iman emerges in the field of action outside of mind, where the reality of faith reflects itself as good deeds. Three kinds of faith are discussed in this regard: faith of imitation, faith of exception, and faith of kebir (great faith).

The identity of iman, on the other hand, is elaborated by finding a similar concept and comparing it with iman. The concept that resembles iman is Islam. The majority of the followers of Kelâm school takes iman and Islam as synonyms, even though some think that they are different.

Anahtar Kelimeler

İmân, Tasdik, İkrâr, Amel, Taklid, Büyük Günah, İslâm.

Keywords

Iman (faith), Attestation, Declaration, Deed, Imitation, Major Sin, Islam.

Giriş

"Kelâmî Düşünce"de "İmân" kavramını bütün olarak ortaya koyan bir çalışmaya ait eksikliğin hissedilmesi ve yapılan taramalar sonucu böyle bir bütüncül araştırmanın yokluğunun tesbiti üzerine, Kelâm Bilmi alanındaki çalışmalara katkıda bulunmak için "Kelâmî Düşüncede İmân Kavramı" -makalesi gerçekleştirilmiştir. Makalede konu, Mantık Bilim'deki kavram açıklamasına

göre çözümlenmiştir. Bunun için, önce, İmân'ın sözlük anlamı ile Kelâm İlmi'ndeki terim anlamları belirlenmiş; sonra, İmân'ın neliği, yani artıp eksilemeyeceği üzerinde durulmuş, daha sonra İmân'ın gerçekliği, diğer bir deyişle İmân ile amel ilişkisi ortaya konmuş ve en sonunda, İmân ile eş anlamlı olan kelime araştırılıp, İmân ile İslâm kelimeleri arasındaki ilişki belirtilerek, İmânın kimliği açıklanmıştır. Makale, varılan yargıların sıralandığı Sonuç ve Bibliyografya ile tamamlanmıştır.

* ÇEAŞ Şanlıurfa Anadolu Lisesi.

I. Sözlük Anlamı

İmânın lügat manası; "kalbin huzura ve sükûna kavuşması", "herhangi bir korku karşısında kendisini emniyette hissetmesi"dir. Ayrıca, "korkusuz kalmak" anlamına geldiği gibi, "doğrulamak", "bir şeyin doğruluğunu söylemek ve kabul etmek", "bir şeye ya da birisine inanıp güvenmek" manalarına da gelmektedir.¹ Dolayısıyla, sözlükte imân kelimesi, mutlak bir "tasdik" anlamı da taşımaktadır.² İmânın Türkçe karşılığı "inanmak" kelimesi olup, aynı manaları içermektedir.³

II. Terim Anlamı

Teftazânî, ıstılahi olarak imân kelimesinin, ya sadece "kalp" veya "dil", ya da her ikisi ile beraber diğer organlar için kullanıldığını belirterek, şu anlamlara geldiğini kaydetmektedir.⁴

Birincisi: Ekserin indinde o, bir tasdik ismidir. Tasdikten gaye, Hz. Peygamber'in tasdiki ve zaruri olarak getirdiklerinin kabulüdür.

İkincisi: Ma'rifet ve tasdik şartıyla ya da şartsız olarak ikrardır.

Üçüncüsü: Tasdik ve ikrarın toplamıdır. Muhakkikin ekserisi bu görüştedir.

Dördüncüsü: Dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve erkânıyla ameldir. Buna göre ameli terk eden imândan çıkmış ve küfre girmiştir. Hariciler bu görüştedir. Ya da imândan çıkmış, fakat küfre girmemiştir. Mu'tezile de, bu görüştedir.

Teftazânî'nin açıklamalarından anlaşıldığına göre, o, imân kelimesinin karşılığı olarak tasdiki birinci planda ele almaktadır; çünkü tasdik, ona göre, hiçbir zaman ihmale gelmeyen bir unsurdur.⁵ Bununla birlikte, imân kelimesinin "tasdik" unsuru içermeyen şu kullanımlarının olduğunu da belirtmektedir:

1. İmânın dil ile ikrardan ibaret olduğunu savunmak. Ancak, imâna bu içeriği vermek, nasları nerdeyse inkâra götürür.⁶ Zira, Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Kim imân ettikten sonra, Allah'ı inkâr ederse-kalbi imân ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başka-fakat kim kalbini kafirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlarıdır. Onlar için büyük bir azap vardır."⁷

2. İmânın, tasdik manası dışında, şu âyette kullanılması:⁸ "Bedeviler (inandık) dediler. De ki: Siz imân etmediniz; ama (boyun eğdik) deyin. Henüz imân kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksilmez. Çünkü, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."⁹

3. Amellerin, imânın hakikatına dahil edilmemesi.¹⁰

İmân kelimesinin terim karşılığı için diğer kelimelerin görüşüne gelince. Bunlardan, Eş'ari ekolüne mensup kelimelerin ekseriyeti, imâmı, tasdikten ibaret saymaktadırlar. Ancak bu tasdik, Allah bilgisi ile beraber bulunmaktadır. Maturidî kelimeleri de, hemen hemen hepsi, İmam-ı Azam'ın el-Vassiyesi'nde zikrettiği gibi, imân dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olduğu görüşünü benimserler.¹¹

III. Neliği: İmânın Artıp Eksilmesi

Bir kavramın neliği, o kavramın zihindeki ferdlerini açıklar. Bu neliğe, mahiyet de denilir. Buna göre, bu başlık altında, imân kavramının neliği, yani zihindeki ferdleri ile ilgili kelâmî düşüncedeki durum ortaya konulacaktır.

Kelamcılarının konuyu formüle ediş tarzları şöyledir: "İmân sırf tasdik manasına alınırsa, tasdik adı verilen şey, muayyen bir mefhum olup, artma ve eksilme buna arız olmayacağından artmayı ve eksilmeyi kabul etmez. İbadetler, imânın hakikatine dahil edilirse, onların artması ve eksilmesiyle, artma ve eksilmeyi kabul edebilir."¹²

Bağdadî'nin, imânı ta'at olarak kabul edenlere göre, imânın artıp eksilebileceğini; imânın sadece ikrar olduğunu kabul edenlere göre, artma ve eksilmenin söz konusu olmayacağını; imânın, sadece tasdikten ibaret olduğunu kabul edenlerin ise bu konuda ihtilaf ettiklerini, bazıları artma ve eksilmeye cevaz verirken, bazıları bunu kabul etmediklerini söylediği nakledilmektedir.¹³

Genel olarak imânın artması ve eksilmesiyle ilgili görüşleri, üç gruba ayırmak mümkündür:

1. İmân artar ve eksilir: Eş'ariler, Mu'tezile, Ehl-i Hadis, Selef ve İmam Şafi bu görüştedir.¹⁴

2. İmân ne artar ne eksilir: Ebu Hanife ve onun mezhebine tabi olanlarla, Eş'ariler'den İmamü'l Haremeyn el-Cüveynî, Mürçi'e'den Salihîyye,¹⁵ Şimriyye ve Geylaniyye bu görüşü tercih etmişlerdir.

3. İmân artabilir fakat azalmaz: Mürçi'e'den Gasaniyye'nin görüşü budur.¹⁶ Bu görüşe göre, imân, kalbe ait akit, tasdik ve hükümdür. Bütün imân sahipleri durumları ne olursa olsun bu akit, tasdik ve hükümde birleşirler. Âlimlerin ekseriyetine göre imân, artıp eksilmez. Zira imân kesin derecesine ulaşan bir tasdiktir. Tasdik ise değişmez. Ancak itaate isim olduğu zaman değişir.

Buradaki ihtilâf, imânın tefsirine mebnidir. Ümmetin tek tek fertlerinin imânı, Peygamber'in imânına mü-savi değildir.¹⁷ Zira bu husustaki şu naslar oldukça açıktır:

"Mü'minler ancak Allah'ın anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imânlarını arttıran ve yalnız Rablerine güvenen kimse-lerdir."¹⁸ Aynı şekilde, "İmânlarını bir kat daha arttırsın-lar diye mü'minlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır."¹⁹

Ebu Hanife'ye göre imân artıp eksilmez. İmânda herkes eşittir. Fark, ancak işlenen amellerdedir.²⁰ İmânın artması sadece Peygamber döneminde söz konusudur. Kur'an'ın azar azar vahyolunduğu İslam'ın ilk devre-sinde Müslümanlar icmalî olarak imân etmiştir. Sonra birbirini takip eden dini görevler vahyolundu ve insan-lar vahyolunan bu dini görevlere bir bir imân ederek ilerleme gösterdiler. Sonuçta, imân edilmesi gereken hu-suslar ayrıca çoğaldıkça imân da artmaya devam etti. Ancak bu durum Peygamberlerin hayatı dışında kesin-likle düşünülemez.²¹

Teftazani, Ebu Hanife'nin, imânın artma eksilme kabul ettiğine dair görüşüne uymakla birlikte, onun âyetlerle ilgili yorumunu kabul etmemektedir. Ona göre imânın, özü ne artar, ne de eksilir. Çünkü imân, karar ve teslimiyetin had sınırına ulaşmış olan kalbi bir tasdik-tir. Bu manadaki imânda, artma ve eksilme taşavvur edilemez. Öyle ki, imânın hakikatını elde eden bir kimse ister ibadet ve taat işlesin, isterse günah işlesin müsa-vidir.²²

Sabuni, yukarıdaki âyetleri yorumlarken, imânın artması ve eksilmesi ile ilgili şunları belirtmektedir: İmânda sabit ve daim olma her an imân üzerine ziyade-liktir. Yani zamanın artmasıyla imân da artar. Çünkü imân arazdır, ancak emsalinin yenilenmesi suretiyle baki ve daim olur.²³

Teftazani'nin, böyle bir yorumu doğru bulmadığı anlaşılmalıdır. Çünkü ona göre, var olan her şeyin tekrar var olması, o şeyde ziyadelik ve fazlalığın bulun-duğunu göstermez.²⁴

Ebu'l Muin en-Nesefi'ye göre, imânın iki yönü vardır: Biri, imânın kendisi; diğeri de, imânın iç bünyesidir. İmânın kendisi, yani zat olarak imân, parçalanmayı ka-bul etmez. Bu sebeple onun artma ve eksilme ihtimali yoktur. İmânın arttığına delalet eden âyetlerdeki artma ise iki şekildedir: Birincisi; zamanın ilerlemesiyle imân-

da meydana gelen artmadır. Bu anlamdaki artma, imâ-nın iç bünyesindeki artmadır, yani kuvvetli ve zayıf ol-masından kaynaklanmaktadır. İkincisi; imânın art-ması, salih amellerin kalplerde oluşturduğu "nur" ve "zi-ya"nın artması şeklinde de anlaşılabilir. Dolayısıyla, günahlarla azalan, imânın kendisi değil nuru ve ziyası-dır. Çünkü imânın, nur ve ziyasının bulunduğu şu âyet-te açıkça belirtilmektedir:²⁵ "Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler."²⁶

Gazali, imân kelimesinin kelâmî tarzda üç ferдинin, yani manasının bulunduğunu belirtmektedir:²⁷

1. Kuvvetle tesis olunmuş, ispata dayalı bir imân: Bu manadaki, bir çeşit kesin hakikattir ve burada artma ve eksilmeden söz edilemez.

2. Aslen tartışılmaz bir tahlike dayalı olup kuvvetli ve kararlı bir i'tikad safhasına erişmiş imân: Tamamen taklidî olan bu manadaki imân, artmaya ve eksilmeye müsaittir.

3. Tasdikın bir gereği olarak, kendisiyle birlikte ame-lin eşlik ettiği imân.

IV. Gerçekliği: İmân - Amel ilişkisi

Bir kavramın gerçekliği, zihin dışındaki ferdleridir. İmânın zihin dışındaki ferdleri, fiillerdir. Kelâmî düşün-ce, imân, kalbi bir fiil sayılır. Ancak kâmil bir imân, amel şeklinde mutlaka tezahür etmelidir. İmânı tasdik, ikrar ve bütün ameller olarak tanımlayan Selefın ama-cı, olgun bir imândır. İmânın olgunlaşması için de amel-de bulunmak gerekir. Nasıl ki, bakımı tam olmayan bir ağacın meyve vermesi mümkün değilse, amellerle be-zenmeyen imân da meyvesi az olur. İmân ve güzel amel-ler, birbirini besler, biri diğeri takviye eder. İmân, a-meller üzerine; amel de imân üzerine etkilidir.²⁸

Murci'e'nin imân tarifi genel olarak onun dil ile ik-rar olduğudur. Bu sebeple onların imân-amel ilişkisi bu tanıma dayanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle nasıl ki, müşrik veya kafir kimsenin yaptığı salih amel ona fay-da vermezse, imân etmiş bir kimseye, onda imân bulun-duğu sürece, büyük ve küçük hiçbir günah onun imânı-na zarar vermez. Zaten, Murci'e isminin bir anlamı da ameli imândan sonraya bırakmak olduğundan, onlar ameli imâna dahil etmişlerdir. Murci'e'den bazıları kendilerinin en kusursuz mü'minler olduklarını, anaları ve kız kardeşleri ile cima etseler, her türlü iğrenç fiili işleseler, şarap içip, insan öldürüp, yenmesi yasaklan-mış olan şeyleri yeseler, rüşvet alıp, namaz ve zekâtı, hatta tüm dini görevleri terk etseler ve gıybet edip in-

sanlara iftira da etseler, yine de imânlarına bir şey olmayacağını iddia etmişlerdir. Mürçi'e'nin imân ile ilgili bu açıklamalarından da anlaşılacağı gibi amel, imânın öz yapısına dahil değildir. Ancak tali derecede önemlidir. İmân ve amel birbirinden farklıdır. Hiç amel işlemeyen kimse, ancak bu amelleri yapmanın faydasızlığına vicdanen inandığı takdirde kâfirdir.²⁹

Eh-i Sünnet imamlarının hepsi imânı, Allah'ın birliğini, Hz. Muhammed(S.A.V.)'in Peygamberliğini ve Allah'tan getirdiklerini kalp ile tasdik etmek şeklinde tarif etmişlerdir. Bunlara göre amel, imânın hakikatine dahil değildir. Ehl-i Sünnet bu görüşünü şu ayetlerle izah etmeye çalışır:³⁰

1. "Ey imân edenler, oruç sizin üzerinize farz kılındı..."³¹ Bu ve benzeri ayetlerde önce imân zikredilmiş, sonra ameli gerektiren emir ve vahiyler bildirilmiştir. O halde amel, imândan ayrı ve başka bir şeydir.

2. "İmân edenler ve salih amel işleyenler..."³² şeklinde varid olan ayetlerde güzel amel, inanmaya atfedilmiştir.

3. "Kim mü'min olarak iyi ve güzel amel işlerse..."³³ ayetinde amelin makbul olabilmesi, imânın şart olması na bağlanmıştır.

4. "Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle vuruşurlarsa..."³⁴ ayeti de imân ile büyük günahların bir şahısta toplanabileceğini, dolayısıyla her cins amelin imândan ayrı ve başka bir şey olduğunu gayet açık bir şekilde bildirmektedir.

Hariciler ve Mu'tezile, ameli imânın asıl ögesi olarak kabul etmişlerdir. Bu bakımdan seleften İbn Mücahid, Ehl-i Hadis İmam Şafii, Malik, Evzai ile aynı tezi savunmalarına rağmen, amelin imâna tesiri yönünden ayrılmaktadır. Çünkü onlara göre her ne kadar imân, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve erkanı ile amel ise de, ameli terk eden fasık mü'mindir; yani, onu imândan çıkarmaz.³⁵

Teftazani'nin imân - amel konusundaki görüşleri Ehl-i Sünnet'in paralelindedir. O'na göre amel, imânın hakikatine dahil değildir.³⁶

İmân kavramın gerçekliği, yani zihin dışındaki ferdleri, Kelâmî düşüncede, fiil alanı içinde ameller olunca, bu amellerin niteliğine göre imânın gerçekliğini belirlemeye girişilmiştir. Bu bakımdan, gelen paragraflarda, "Taklidi İmân", "İmânda İstisnâ" ve "Büyük Günah İşleyenlerin Ahiretteki Durumu" üzerinde durulacaktır:

A. Taklidi İmân

Akal yürütmenin önemi konusundaki görüşlerine rağmen Maturidiler, taklidi imânı değersiz bulmuşlardır ve yanlış olduğu düşüncesine varmamışlardır. Yani ahirete dayalı imân hususunda ayıplananlar Maturidiler değil, Eş'ariler olmuştur. Çünkü taklidi imânı kabul etmemek, diyalektik sanatında hiçbir eğitimi olmayan Müslümanların ekseriyetinin mü'min ismine layık olmadığını kabul etmeyi gerektirecektir. Buna göre yegane gerçek mü'minler, imânını somut mantıkî bir ispata dayayabilecek kişiler olan kelamcılardır.³⁷ Bu tez Mu'tezile'ye mal edilse de, tamamıyla doğru değildir. Onlara göre, taklidi imân bütünüyle reddolunacak dahi olsa mukallit fasıktır.³⁸

Eş'arilerin taklidi imân konusundaki tavrı tam olarak belli değilse bile Mu'tezile'ye benzer. Eş'ari, Allah'ın varlığının ve birliğinin, âlemin hudusunun ve peygamberin nübüvvetinin akalla bilinmesinde Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Onların arasındaki fark, Eş'ari'nin bu delillerin güzel bir şekilde ifade edilmesini, hasımla mücadeleye girebilmesini ve şüpheyi ortadan kaldırmasını şart koşması, Mu'tezile'nin ise, bunların zıddını savunmasıdır.³⁹ Ayrıca Eş'ari'ye göre mukallidin ahiretteki durumu, Allah'ın takdirine bırakılmıştır. Dilerse affeder, dilerse cezalandırır. Yani mukallidin son durağı Cennet'tir.⁴⁰ Maturudi'ye göre ise taklidi imân, sahihtir.⁴¹

B. İmânda İstisna

İmânda istisna, kişinin "*Ben gerçekten mü'minim*" diyerek sağlam itikadını doğrudan mı ifade etmesi gerektiği, yoksa "*Eğer Allah dilerse mü'minim*" diyerek, kendi şahsi inancının Allah'ın iradesine dayalı olduğuna işaretlerle, ifadesinin şiddetini zayıflatması mı gerektiği meselesidir. Esasında Maturidiler ile Eş'ariler arasındaki temel ayrılıklarından biri olan imânda istisna, tarihi olarak her iki ekol arasında anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Eş'ariler istisnanın (şart cümlecığinin) zaruretinin vurgularken, Maturidiler, bunu reddetmişlerdir.⁴²

Bağdadî istisna konusundaki görüşleri gruplara ayırarak şu şekilde tasnif etmiştir:⁴³

1. Hariciler, Mutezile, Mücessime ve Kerramiyye, istisnanın halde caiz olmadığını, fakat istikbalde caiz olduğunu kabul etmektedir.

2. Ebu Sehl es-Sa'lûkî, İbn Fûrek ve taatın imâna dahil olduğunu söyleyen Ehl-i hadis, istisnasının halde ve istikbalde caiz olduğu görüşündedir.

3. Ebu Abdullah b. Mücahid, Kâdı Ebu Bekr ve Ebu İshak el-İsferâ'ini ise, imânda istisnayı caiz görmüşlerdir.

Oysa Teftazani, hangi sebeple olursa olsun, imânda şart cümlecığının kullanılmasını uygun bulmaz: "Mü'min, şart cümlecığıyle beraber söylemek; edebî riayet ederek işleri Allah'ın iradesine havale etmek veya içinde bulunan hal ve anla ilgili değil de, ölüm anındaki kaygıyı dile getirmek veya 'inşallah' demek suretiyle Allah'ın zikri ile teberrük etmek veya nefsi temize çıkarmak veyahut da durumunu beğenmekten uzak durma gibi mülahazalardan ileri geliyorsa, bu takdirde bile, 'inşallah mü'mininim' sözünü kullanmamak daha iyidir."⁴⁴

Ebu Hanife'nin de, bu konuda şöyle söylediği kaydedilmektedir⁴⁵: "Mü'min gerçekten mü'min, kafir de gerçekten kafirdir. Zira imân veya küfür hakkında şüphe olamaz. Bu da şu ilahî kelama dayalıdır: 'Bunlar gerçekten mü'mindirler.'⁴⁶ Ve, 'Bunlar gerçekten kafirdirler.'⁴⁷"

Razi, "Allah dilerse mü'mininim" ifadesini kullanmanın doğru olduğunu söyleyen İmam Şafii'nin sözlerini üç grupta mütalâa etmektedir:⁴⁸

1. Böyle bir istisna, imânda şüphe dolayısıyla değildir. Mü'minlerin kesin olarak Mescid-i Haram'a gireceğini bilen Allah'ın: "Allah dilerse, emin bir şekilde Mescid-i Haram'a gireceksiniz..."⁴⁹ şeklindeki sözü gibi, "Allah dilerse mü'mininim" sözündeki şart cümlecığı teberrük, ta'zim ve edebî riayet etmek içindir.

2. İmândaki istisna, şüpheyi ifade etse dahi, bu şüphe halen mevcut olan imânla ilgili değil, imânın son durumuyla ilgilidir. Muteber olan imân, ölüm anındaki imândır. Herkes bu hususta endişeli olduğundan, imânda istisnanın bulunması caizdir.

3. Şafii'ye göre imân; tasdik, ikrar ve amelin toplamından meydana geldiği için, imânın bir cüz'ü olan amel hususundaki şüphe, imânın meydana gelmesinde de söz konusu olmaktadır.

C. Büyük Günah İşleyen Ahiretteki Durumu

Haricilerin tezine göre, kebire sahibi kâfirdir.⁵⁰ Mu'tezile ise, kebire sahibinin ebedi cehennemde kalacağını şu ayetlere dayanarak ileri sürmektedir:⁵¹ "Facirler ise cehennemdedirler."⁵² "Allah ve Resulüne asi olanlar cehennemde ebedi olarak kalırlar."⁵³ ve "Kasten bir Müslüman öldürmenin cezası ebedi olarak cehennemde kal-

maktır."⁵⁴ Mu'tezile'ye göre, imân ile küfür arasında bir mertebede bulunan fasık, tövbe ettiği takdirde tekrar eski makamına döner. Tövbe etmeden ölürse küfür makamına dahil olur.⁵⁵

Görüldüğü gibi Mu'tezile; bir taraftan büyük günah işleyen ne mü'min ne de kâfirdir derken, diğer taraftan haricilerin görüşüne uyararak, bu kimsenin ebedi olarak cehennemde kalacağını söylemekle kendi kendini naksetmiş olmaktadır.⁵⁶

Murci'e'nin bu konudaki tavrı, haricilerin teziyle tabiri tabana zıttır. Murci'e, bütün mü'minlere cehennem kapılarını kapatmış, cennet kapılarını da olduğu gibi açmışlardır. Onlar "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Allah, günahların hepsini bağışlar."⁵⁷ ayetine dayanmaktadırlar.

Pezdevi onların görüşlerini şöyle açıklamaktadır: "İmân, Cennet'e; küfür de Cehennem'e girdirir. Onun yapığı ameller ve taatler sadece Cennet'te derece kazanmaya vesiledir."⁵⁸

Ehl-i Sünnet, küfürden başka büyük günah işleyen kimseyi "Mü'min - Fasık" olarak isimlendirmiştir. Böyle bir kimse tövbe etmeden ölürse, Allah ya bir şefaatinin sayesinde veya kendi lütuf ve keremiyle onu affeder yahut da işlediği suç miktarınca cezalandırdıktan sonra Cennet'e girdirir.⁵⁹

Taftazani'ye göre, imân kalbi tasdikten ibarettir. Helal haram, haramı helal kalmadığı müddetçe kişinin kâfir olduğu düşünülemez.⁶⁰

III. Eş Anlamı Ve Kimliği: İmân Ve İslâm Kelimeleri Arasındaki İlişki

Kelâm Bilimi'nde, imân kelimesinin islam kelimesi ile, aynı şey için kullanılan iki aynı mı, yoksa ayrı mı isimler olup olmadığı problem edilmiş. Çözümlemesinde, imânın kimliği ortaya çıkarılmak istenmiş; yani, bu iki kelimenin eş anlamlı olup olmadığı; aralarında anlam farkı bulunup bulunmadığı üzerinde durulmuştur.

Maturidi ve Nesefi'nin İmân ve İslâm birdir⁶¹ şeklindeki ifadesi bunun bir olduğunu göstermektedir.

Ancak bir kısım Mutezileler, Rafiziler ve Haşevviyye, "Araplar dediler ki: İmân ettik. sen deki: İmân etmediniz, fakat İslâm olduk deyiniz."⁶² ayeti ve Cibril hadisine dayanarak bu iki kelimenin ayrı manalar taşıdığını söylemişlerdir.⁶³

Ehl-i Sünnet kelimcilerinin ekseriyeti bu iki kelimenin eşanlamlı olduğu görüşünde olmuşlar ve bu görüşlerini: "Nihayet Nuh'un memleketinde bulunan Mü'minleri çıkardık. Fakat bir evden başka orda Müslüman da bulamadık."⁶⁴ ve "Bedevilerden Beni Esed kabilesi İslâm'a girdiklerini senin başına kakıyorlar. De ki: İslâm oluşunu benim başıma kakamayın, doğrusu sizi imâna hidayet buyurduğundan, Allah sizin başınıza kakar, eğer sadık kimselerdenseniz."⁶⁵ ayetlerini delil getirmişleridir.⁶⁶

Taftazani, imân ve İslâm'ın iki ayrı kavram olduğunu kabul edenlere şu şekilde cevap vermektedir: İmân, Allah'ı tasdik etmektir. İslâm ise, ya teslim manasına alınmıştır veya istislam yani, boyun eğme manasına alınmıştır. Hangi manaya alınırsa alınsın, bu kalp ile Allah'ı tasdiğe ve O'na inanmaya, şeriki olmadığına ve kendisini Allah'ın yarattığına inanmaya racidir. O halde taşıdıkları hüküm bakımından İmân, İslâm'dan ayrılmaz ve aralarında müğayeret olmaz.⁶⁷ Allah'ın: "Kim İslâm'dan başka din ararsa, o istediği din asla kendisinden kabul olunmaz."⁶⁸ ve "Allah katında makbul olan din İslâm'dır."⁶⁹ ayetleri de O'nun dininin İslâm olduğunu ve O'ndan başka hiçbir dinin kabul olunmayacağını göstermektedir. Eğer imân ile İslâm birbirinden farklı olsalardı, onlardan her birinin, diğeri nazar-ı itibara alınmadan tasavvur olunabilmesi gerekirdi. Yani imân edip de İslâm olmayanın veya aksine Müslüman olup da mü'min olmayanın tasavvuru mümkün değildir.⁷⁰

Taftazani de bu terimlerin hem lügat, hem de şer'i yönden aynı manaya geldiği görüşündedir. Aralarındaki ortak unsur ise, "teslimiyet" ve "itaat" manasındaki "iz'an" kelimesiyle izah eder. O, imânı tasdik diye tarif ederek söze başlar ve tasdikte bir iz'an, yani teslimiyet ve kabul ögesinin de bulunduğunu belirtir.⁷¹

Sonuç

"Kelâmî Düşüncede İmân Kavramı" konusunun çözümlenmesi ile şu yargılara varılmıştır:

İmân kavramı, Mantık'taki kavram bilgisine göre, Kelâmî Düşüncede belirlenirken, sözlük anlamı olarak "tasdik" anlamı benimsenmiş, ve bunun üzerine, terim anlamı, kalp ve dil yüklenerek, bunlar ile tasdik biçiminde tanımlanmıştır.

İmânın neliği, düşünce alanındaki fertleri dikkate alınarak belirlendiğinden, kelâmî düşüncede imânın artması ve eksilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. İmân kavramının, sadece tasdik ferdi ile, tasdiğe artma ve ek-

silme arız olmayacağından, bunda iman, artma ve eksilme kabul etmezken; ibâdet ferdi ile, ibâdetin artması ve eksilmesiyle, onda imân, artma ve eksilmeyi kabul eder.

Kelâmî düşüncede İmânın gerçekliği, eylem alanında imân ile amel arasındaki ilişkide kendini gösterir. İmân kavramının gerçekliği, zihin dışındaki fertleri, yani fiil alanı içinde ameller olunca, bu amellerin niteliğine göre imânın gerçekliği belirir ve "Taklid İmân", "İstisnâ İmân" ve "Kebire İmân" şeklinde görülür.

İmânın kimliğine gelince, bu, onunla eş anlamlı kelimelerin araştırılmasında, İslâm kelimesi ile ilişkisinde ortaya çıkar. İmân ve İslâm, iki ayrı kavram olmakla birlikte, İmân, Allah'ı tasdik etmek ve İslâm da, teslim, yani boyun eğmek olunca, taşıdıkları hüküm bakımından İmân ile İslâm, kelâmî düşüncede eş anlamlı, yani anlamdaş sayılmışlardır.

DİPNOTLAR

- 1 Ragıb el-İsfahani, Ebu'l Kasım el-Huseyn, el-Müfredat, s. 24; Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Manzur, Lisânu'l-Arab, C. XIII, Beyrut, 1388/1968, s. 21; Asım Efendi, Kamus Tercümesi, C. III, s. 593-594; D.B. McDonald, "İmân", M.İ.B. İslâm Ansiklopedisi, C.VI, s. 984.
- 2 Teftazani, Şerhu'l Mekasid, C. V, s. 176. Ayrıca bkz.: Seyyid Şerif Cürçani, Şerhu'l-Mevakif, s. 593 ve Ta'rifat, s. 40.
- 3 Kemal Işık, Maturidi'nin Kelam Sisteminde İmân, Allah ve Peygamberlik Anlayışı, s. 37.
- 4 Bakanız: Teftazani, aynı yerler.
- 5 Teftazani, Şerhu'l-Akaid, s. 122.
- 6 Teftazani, Şerhu'l-Mekasid, C.V, s. 182.
- 7 Nahl, 16/106.
- 8 Teftazani, Şerhu'l-Mekasid, C.V, s. 183.
- 9 Hücûrat, 49/14.
- 10 Teftazani, Şerhu'l-Mekasid, C.V, s. 192.
- 11 Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bakillânî, Kitabû't-Temhid, s. 346-347; İmamü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh el-Cuveynî, Kitabû'l-İrşad, s. 397; Ethem Ruhi Fiğlalî, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, İstanbul, 1980, s. 44.
- 12 Razi, Muhassal, s. 175; Seyyid Şerif Cürçani, Şerhu'l-Mevakif, s. 59 b; İbn Hümam, Müsâyere, s. 325.
- 13 Sırrı Giridi, Nakdû'l-Kelâm fî Akaidi'l-İslâm, s. 273.
- 14 Lekânî, Cevheretü't-Tevhid, s. 61-62. Krş. İsmail Yörük, es-Semerkandi'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri, s. 207.
- 15 Eş'ari, Makalatü'l-İslamiyyin, C. 1, Mısır 1389/1969, s. 214; Şehristani, el-Milel ve Nihal, C. 1, Mısır 1975, s. 145.
- 16 Bağdadi, el-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar), Ter.: Ethem Ruhi Fiğlalî, İstanbul, 1979, s. 180.
- 17 Teftazani, Şerhu'l-Mekasid, C.V, s. 213.
- 18 Enfal, 8/12.
- 19 Fetih 48/4.
- 20 Teftazani, Şerhu'l-Mekasid, C.V, s.124.
- 21 Teftazani, Şerhu'l-Mekasid, C.V, s.124.
- 22 Teftazani, Şerhu'l-Mekasid, C.V, s.124.
- 23 es-Sabuni, Maturidiyye Akaidi (el-Bidaye fî Usulî'd-Din), Trc. : Bekir Topaloğlu, Ankara, 1979.
- 24 Teftazani, Şerhu'l-Mekasid, C.V, s. 124-125.
- 25 Ebu'l-Muin en-Nesefî, Tabsiretu'l-Edille, v. 2476-248 a.
- 26 Tevbe, 9/32.
- 27 Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzalî, İtikatta Orta Yol (el İktisad fî'l-İtikad), Trc.:Osman Zeki Soyuyiğit, İstanbul 1971, s.167.
- 28 Şerafeddin Gökçük - Süleyman Toprak, Kelam, s. 104-105.
- 29 Malatî, et-Tenbih, s. 153; İzutsu, Toshihiko, İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı, Trc. : Selahaddin Ayaz, İstanbul, 1984, s.201; İsmail Yörük, es-Semerkandi'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri, s. 207.
- 30 Er-Razi, Nihayetü'l-Ukul, fî Dirayeti'l-Usul, Kayseri Raşid Ef-Ktp. No:404, v. 341b, 342 a.; İsmail Yörük, s. 204.
- 31 Bakara 2/183.
- 32 Bakara, 2/227; Yunus 10/9; Hud 11/23.
- 33 Taha 20/112.
- 34 Hucurat,49/9.
- 35 İsmail Yörük., aynı yer.
- 36 Teftazani, Şerhu'l-Mekasid, C.V, s. 177.
- 37 İsmail Yörük, es-Semerkandi'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri, s. 241.
- 38 İbn Ebî'l-Hadîd, Şerhu Nehcu'l-Belağa, C. I, Beyrut, 1957, s. 34. Krş. İsmail Yörük, s. 241.
- 39 es-Sabuni, el-Bidaye, s. 89.
- 40 Ebu'l-Berekât, Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, el-İtimad, Sül. Ktb. Şehid Ali Paşa, No:1692/2, v. 89a.; İsmail Yörük, s. 242.
- 41 Ebu Mansur el-Maturidi, Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber, s. 8.
- 42 İsmail Yörük, s. 236.
- 43 Bağdadi, Usulü'd-Din, s. 253.
- 44 Teftazani, Şerhu'l-Akaid, s. 127.
- 45 Ebu Hanîfe, el-Vasiyye (Huseyn b. İskender el-Hanefî'nin şerhi ile birlikte), s. 77. Krş. İsmail Yörük, es-Semerkandi'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri, s. 237.
- 46 Enfal, 8/4 ve 74.
- 47 Nisa, 4/151.
- 48 Razi, Me'alimü Usulî'd-Din, Kahire, Tarih Yok, s. 129; Ebu'l-Berekat en-Nesefî, el-İtimad, v. 88a. Krş. İsmail Yörük, s. 239.
- 49 Fetih, 48/24.
- 50 Bağdadi, Usulu'd-Din, s. 249.
- 51 Fuzulî, Matla'u'l-İtikad, s. 73.
- 52 İntifâr, 82/14.
- 53 Cin 72/23.
- 54 Nisa, 4/93.
- 55 Kadî Abdülcabbar, Şerhu'l-Usulî'l-Hamse, s. 658-661. Krş. İsmail Yörük, es-Semerkandi'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri, s. 231.
- 56 Kemal Işık, Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri, Ankara, 1967, s.33.
- 57 Zümer, 39/53.
- 58 Pezdevî, Akidetü'l-Pezdevî (Ehl-i Sünnet Akaidi), Ter.: Şerafeddin Gökçük, İstanbul, 1980, s. 189-190.
- 59 Teftazani, Şerhu'l-Akaid, s. 116; Seyyid Şerif Cürçani, Şerhu'l-Mevakif, s. 597; Ethem Ruhi Fiğlalî, Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri, s. 44.
- 60 Teftazani, Şerhu'l Akaid, s. 141-142.
- 61 Maturidi, Kitabû't-Tevhid, s. 394; Nesefî, Ebu'l Mu'in, Tabsiret'l Edille, Kayseri Raşid Ef. Ktp. No:496, v. 2496; İsmail Yörük, s. 189.
- 62 Hücûrat, 49/14.
- 63 Pezdevî, s. 221.
- 64 Zariyat, 51/35-36.
- 65 Hücûrat,49/17.
- 66 Pezdevî, s. 221.
- 67 Teftazani, Şerhu'L-Akaid, s. 126.
- 68 Al-i İmran, 3/85.
- 69 Al-i İmran 3/19.
- 70 es-Sabuni, s. 91; İbn Hümam, Müsâyere, s. 296-297.
- 71 Teftazani, Şerhu'l-Akaid, s. 126.